

L'EDAT MITJANA EN EL CINEMA
I EN LA NOVEL·LA HISTÒRICA

Edició a cura de Josep Lluís Martos i Marinela Garcia Sempere

L'Edat Mitjana en el cinema i en la novel·la històrica / edició a cura de Josep Lluís Martos i Marínela Garcia - la ed. -
Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2009. - 592 p. ;
23 x 17 cm - (Symposia philologica ; 18)

ISBN: 978-84-608-0956-2

1. Edat Mitjana en el cinema. 2. Edat Mitjana en la literatura. I. Martos, Josep Lluís. II. Garcia Sempere, Marínela. III. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. IV. Sèrie

930.85"653":791.43-24

930.85"653":82-311.6.09

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: setembre de 2009

Portada: Llorenç Pizà

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-608-0956-2

Dipòsit legal: A-764-2009

EL LLIBRE MEDIEVAL A LA NOVEL·LA HISTÒRICA ACTUAL

i. INTRODUCCIÓ

Resulta ja obvi, a hores d'ara, afirmar que amb l'aparició l'any 2003 del *Codi da Vinci* Dan Brown destapa la capsa dels trons. Des d'aleshores hem assistit a un interès creixent per la novel·la històrica de tema medieval, i mai com fins ara havien tingut tant de ressò els premis literaris especialitzats en aquesta temàtica, sobretot quan hi participen autors més o menys mediàtics (pensem en el periodista Martí Gironell, qui s'estrenà l'any 2007 amb *El pont dels jueus*, de notable nivell i més important èxit).

Davant d'aquesta demanda, les editorials, motivades més pels guanys econòmics que per la qualitat literària, han iniciat una «captura de bruixes» a la recerca de qualsevol producte, més o menys comestible des del punt de vista literari, que, a l'ombra de Brown, ofereixi una recreació del món medieval, ple dels enigmes més intrigants relacionats amb templers, càtars, Sant Grial, l'Església i el Vaticà, el tresor de Salomó i d'altres misteris i secrets per descobrir que fan de l'Edat Mitjana un món ple d'ombres i veritats amagades que cal treure a la llum. Aquesta recerca va acompanyada de les més truculentes trames de conspiracions que, per la seva complexitat resulten la majoria de les vegades increïbles, sobretot quan les protagonitzen personatges gairebé poc definits i plans. No és el nostre propòsit, si atenem al títol d'aquesta comunicació, explorar aquest univers de pseudohistòries, per anomenar-les d'alguna manera; però com que per tal d'explorar el terreny cal delimitar-lo, ens centrarem en un tipus d'obra ben concreta: aquella en la qual el llibre manuscrit és el protagonista. El nostre propòsit, doncs, i conscients de les limitacions de temps i la magnitud de les obres recentment publicades, és oferir, en la mesura que sigui possible, un intent de sistematització de la tipologia del llibre medieval

GLORIA SABATÉ & LOURDES SORIANO

a partir d'una selecció de títols, la majoria apareguts en els darrers anys, de la novel·la històrica actual.¹

Abans, però, cal preguntar-nos, què té el llibre medieval que desperti les més enceses passions en el lector modern, sobretot si tenim en compte la mena d'alèrgia generalitzada que la societat actual sent envers la lletra escrita. Es tracta d'una relació amor-odi que ja ve de lluny. D'alguna manera, creiem que aquesta atracció, salvant les distàncies, és la mateixa que sentia l'home medieval per la lletra. Davant una societat majoritàriament analfabeta, els homes del saber eren vistos com a homes del llibre, i en un sentit més ampli, de l'escriptura (Verger 1999: 91-114). Paralelament, la Bíblia, instrument de cultura i de poder, objecte de luxe i de prestigi, era el *Llibre* per antonomàsia, la paraula divina adreçada als homes per a esdevenir aliment espiritual i la font principal d'educació (Le Goff 1969: 123 i 462-468). En definitiva, és un embolcall de misteri i de revelació perquè no tothom té accés a la paraula escrita. Amb el pas del temps la relació amb aquesta paraula escrita, més assequible, s'ha vist modificada, però la fascinació per les Sagrades Escripures es manté viva, tot i que amb una sensibilitat diferent. A l'Edat Mitjana part de l'encant i la fascinació que l'home sent per la Paraula Divina rau en la dificultat d'accedir-hi. Únicament uns pocs privilegiats poden interpretar els missatges esperançadors que d'ella es desprenen, i transmetre'ls. Actualment, en canvi, quan tothom pot llegir-la sense necessitat d'intermediaris, la fascinació és ima altra, és aquella que deriva de la percepció que el text que hom té a l'abast és únicament una part, manipulada, d'una Veritat encara oculta el coneixement de la qual faria trontollar els fonaments de l'Església catòlica i del món espiritual tal com ens el han fet arribar. En aquest sentit, la publicació dels evangelis apòcrifs, o, més darrerament, de l'*Evangelí de Judes*, alimenten aquesta percepció, produint l'ambient adequat perquè les obres de ficció que tracten aquesta temàtica tinguin una molt bona acceptació. La majoria de vegades, aquesta veritat oculta es percep com a fixada a l'Edat Mitjana, en còdexs més o menys de luxe que des d'aleshores romanen amagats sota la protecció d'organitzacions secretes, biblioteques privades, monestirs, o arxius parroquials, tots ells testimonis silencis d'una realitat encara per desvetllar.

Dit això, i tornant a l'objecte d'aquesta comunicació, a continuació ens preguntem quines obres presenten el llibre com a protagonista més o menys directe de la història.

Ens afanyem a assenyalar que, d'entrada, podem establir una primera divisió que afecta a la tipologia del llibre i a l'ambientació. Quant a aquesta

1. Tot i que ens centrem en títols apareguts en els darrers anys, no ens estem de recordar un dels majors i més importants *bestsellers* del gènere: *El nom de la rosa* d'Umberto Eco. També aquesta obra té com a protagonista el llibre: en aquest cas la suposada segona part de la *Poètica* d'Aristòtil, sobre la comèdia, un manuscrit custodiat pel Venerable Jorge de Burgos i que cap monjo de l'abadia benedictina podia llegir i pendre contacte amb un text que aparentment negava les sagrades escriptures i que era portador d'una moral i una filosofia diferents a la cristiana.

darrera, tindríem que les històries es poden classificar entre: a) aquells llibres ambientats a l'Edat Mitjana i, b) novel·les on l'acció es desenvolupa en un context contemporani però en les quals el passat medieval esdevé imprescindible per desxifrar el secret o misteri en qüestió. Pel que fa a la tipologia de les obres, hi ha una qüestió òbvia: els textos protagonistes de la història són obres de factura medieval o són inventats *ex-profeso*. No ens estem de recuperar ara un dels títols més exitosos d'Arturo Pérez Reverte, *El Club Dumas* (1993) que, tot i que escapa de la cronologia aquí proposada, és un exemple significatiu del protagonisme que adquireix el llibre en el desenvolupament narratiu. Un segon exemple és *Els secrets de la reina* de Xulio R. Trigo (2008), on a un personatge real, el mestre Eloi (Aloi) de Montbrai se li atribueix la redacció d'un misteriós dietari (fals) que amaga un secret a l'entorn de la figura de la reina Elionor de Portugal el descobriment del qual faria trontollar el Monestir de Poblet i la història de Catalunya.

Tornant, doncs, al llibre medieval real, la novel·la actual el recull des d'òptiques i amb finalitats ben diferents i concretes, que tot seguit comentem.

2. TIPOLOGIA DEL LLIBRE MEDIEVAL

2.1 *Els llibres-guia*

En primer lloc hi destacarem els llibres-guia. Es tracta d'obres obscures i al·legòriques que necessiten ser contínuament rellegides per tal d'interpretar de manera correcta el missatge que l'autor vol oferir. La gran protagonista és, sens dubte, la *Divina Comèdia* de Dante. De múltiples lectures i nombroses interpretacions, més o menys al·legòriques depenent del nivell cultural del lector que hi accedeix, el passeig pel més enllà esdevé un camí prenyat de pistes-enigmes que únicament poden resoldre els més preparats, de manera que el text esdevé «guia» d'una investigació que duu implícita un camí iniciàtic. Pertanyen a aquest grup títols com *L'últim Cató* de Matilde Asensi (2001), on una experta paleògrafa del Vaticà, Ottavia Salina, acompanyada pel professor Boswell, un arqueòleg d'Alexandria i el capità de la guàrdia suïssa del Vaticà, Kaspar Glauser-Ròist, investiguen la desaparició de fragments de la Vera Creu custodiats en esglésies de tot el món. Al llarg de la recerca hauran de resoldre set proves basades en els set pecats capitals en les que l'obra de Dante i en particular el *Purgatori* esdevenen les claus que permeten continuar endavant.

És inevitable portar a col·lació el film *Seven* dirigit l'any 1995 per David Fincher on els investigadors William Somerset (interpretat per Morgan Freeman) i David Mills (per Brad Pitt) segueixen un assassí en sèrie que utilitza els set pecats capitals com a *modus operandi*, inspirant-se inicialment també en l'obra del florentí.

GLORIA SABATÉ & LOURDES SORIANO

Una altra modalitat del llibre-guia és aquella en la qual el manuscrit medieval conté l'itinerari físic que permet fer un viatge real. És el cas del *Iacobus* també de Matilde Asensi (2000) on l'hospitaler Galceran de Bom i el seu fill Jonàs fan el carni de Sant Jaume portant una còpia del *Codex Calixtinus* com a única guia per al viatge.

2.2 Els llibres críptics

En segon lloc hem de parlar dels llibres críptics. Aquests manuscrits ens han pervingut escrits en una alfabet encara no identificat, ple de pictogrames i d'ideogrames i textos encara per desxifrar. Un dels casos més famosos és el del manuscrit Voynich que darrerament ha protagonitzat diversos títols, entre els quals destaquem, primerament, la darrera novel·la de Javier Joven, *El castillo de las estrellas* (2007), on Héctor, un cura jesuïta i físic aficionat a desvetllar els enigmes que planteja el còdex, tracta d'identificar-ne l'autor, al mateix temps que reconstruir l'itinerari recorregut fins arribar a la seva ubicació actual a la Biblioteca Beinecke de llibres rars i manuscrits de la Universitat de Yale, tot recreant un moment clau en la història de la ciència amb els descobriments de Tycho Brahe y Johannes Kepler, científics que estarien estretament lligats a la composició del manuscrit. Un altra novel·la que té per protagonista aquest mateix còdex és *El manuscrito ms 480* de Thierry Maugenest (2006) on diversos assassins són connectats amb la possessió del manuscrit i el coneixement del contingut, aquesta vegada herètic, que contindria. Finalment, cal destacar-hi *El quinto mandamiento* on Eric Frattini (2007), l'autor, especula novament amb els continguts del manuscrit en relació a secrets inconfessables de l'Església la revelació dels quals suposaria una autèntica commoció per als fonaments de la fe catòlica.

En aquesta línia, també afectaria a la història de la cristiandat el manuscrit críptic protagonista de *El quinto evangelio* d'Yves Jégo i Denis Léppé (2008), custodiat per un grup de sis homes que pertanyen a una societat mil·lenària i secreta encarregada d'amagar-lo.

2.3 Llibres-testimoni

En tercer lloc parlarem dels llibres-testimonis, etiqueta amb la qual identifiquem aquells manuscrits que són guardians d'una veritat oculta que, descoberta, faria perillar el poder de l'Església. Tot i que suposadament escrits en un passat molt remot, pel context en el qual se sol situar l'acció, pensem en una obra plenament medieval. Com apuntàvem adés, la majoria són textos inventats per l'autor de la novel·la en qüestió i podem establir-ne dues modalitats, la primera en la qual els llibres testimonien una veritat malèfica o diabòlica lligada

a les forces del Mal, i una segona on el manuscrit és testimoni d'una manera d'entendre Déu alternativa a la imposada per l'Església catòlica. Pel que fa al primer grup, és una temàtica que ha inspirat la ploma de moltíssims escriptors que, amb més o menys fortuna han omplert pàgines i pàgines de fantasioses societats satàniques, violacions i escabrositats diverses. Estem pensant en títols com el darrerament publicat *El evangelio del mal* de Patrick Graham (2008) on s'especula que Jesús a la creu renegà de Déu, obrint pas al triomf del Mal i desencadenant la redacció d'un *Evangelio* satànic, amagat en biblioteques infernals de monestirs recòndits i que la secta del Fum Negre, connectada a l'orde del Temple, vol recuperar per tal de donar a conèixer a la Humanitat la seva terrorífica veritat. Un altre títol és *La serpiente roja* de Peter Harris (2008) on la societat que dóna nom a la novel·la, una branca interna també de l'orde del Temple, ha de protegir un apòcrif i hipotètic *Apocalipsi de sant Andreu* custodiat per ells des que arribà a les mans de Bemat de Claravall, la revelació del contingut del qual qüestionaria el domini del Vaticà.

Vinculat al món de la màgia, tenim el títol signat per León Arsenal, *El espejo de Salomon* (2006) on una historiadora jove i atractiva segueix les pistes del tresor dels visigots entre el qual hi ha la mítica taula de Salomó vinculada ineludiblement a la *Clavicula Salomonis*, el llibre de màgia per antonomàsia a l'Edat Mitjana. Aquesta recerca la portarà a un enfrontament amb les forces del Mal i una societat secreta amb arrels que remunten a l'orde del Temple, novament, que custodia el tresor i que fa tot el possible perquè romangui amagat.

Pel que fa al segon grup, testimonis d'una manera alternativa d'entendre la història de Jesús, ens afanyem a dir que la majoria inevitablement remetent al món càtar. Un bon exemple el tenim en *La reina oculta* de Jordi Molist (2007), una recreació de la *Cançó de la creuada contra els albigesos*, on Peire de Castellnou rep l'encàrrec de transportar en secret a Roma uns documents que poden posar en perill el poder de l'Església. Uns misteriosos genets l'assassinen i li roben els papers. El comte Ramon VI de Tolosa és acusat del crim i el pontífex l'excomunica i aprofita l'ocasió per proclamar la croada contra Occitània. Som a l'any 1208 i Bruna de Besiers, una de les poques supervivents d'aquesta creuada, és misteriosament perseguida en la seva fugida cap a la llibertat. Els lligalls robats són el testimoni que ella és el graal, perquè a semblança de la copa amb què Josep d'Arimatea va recollir la sang de Crist, ella també és recipient de la sang sagrada.

Un segon exemple, el tenim a *El secret dels pergamins càtars* de Miquel S. Jassans (2003) on dos joves historiadors es coneixen investigant documents antics a l'Arxiu de l'Arquebisbat de Tarragona, estudi que els portarà a emprendre una aventura a la recerca d'un hipotètic tresor amagat en uns massos de Porrera. El tresor en qüestió són set pergamins que contenen el *Llibre dels dos principis* i un *Catecisme* càtar, tots dos en occità, i els *Evangelis segons sant Marc, sant Joan, sant Lluc, sant Mateu* i la *Lògica i Física* d'Aristòtil, aquests darrers escrits en grec.

2.4 *Els Uibres-objecte*

Un grup final el constituïria els llibres-objecte. Pensem en aquells manuscrits l'elaboració dels quals influeix directament en la trama, esdevenint l'excusa per a posar en marxa tot l'entramat, curiosament lligat a una apassionada i prohibida història d'amor. En aquest cas, podem recordar *El mestre il·luminador* de Brenda Rickman Vantrease (2005), acció que se situa en plena discussió sobre la legitimitat de la traducció de la Bíblia a l'anglès, un exemplar de la qual és miniat en secret pel protagonista masculí mentre s'hostatja a casa d'una noble vídua i solitària i hi comparteix aquest procés creatiu alhora que neix entre tots dos una passió encesa. Els mateixos sentiments naixeran a *El monestir de l'amor secret* de M. Dolors Farrés (2008) arran de la traducció al català del tractat mèdic *Thesaurus pauperum* feta per dos monjos joves, intel·ligents i cultes d'un monestir d'Osona amb tot el que implica una relació homosexual a l'Edat Mitjana.

Acabem aquest repàs de la mateixa manera que l'hem iniciat, amb el mestre florentí. En aquest cas la ploma de Dante és la protagonista de *El manuscrito Dante* que signa Nick Tosches (2007), ja que, en una de les hipotètiques i tan citades en aquest tipus de novel·la cambres secretes del Vaticà veu la llum l'autògraf de la *Divina Comèdia*. L'acció es reparteix entre el passat i el present, de manera que ens desplacem a la Itàlia del segle XIV i som testimonis de la redacció del text del florentí i paral·lelament, ja situats a la Nova York del segle XXI assistim a la resolució d'una sèrie d'assassinats que d'una manera o altra estan connectats amb el manuscrit.

3. CONCLUSIONS

Fins aquí hem arribat. A manera de conclusió direm que no són tots els que hi ha, però tots es limiten bàsicament al mateix. El Vaticà i l'Església en tant que poder terrenal i celestial apareixen sempre com a forces que tot i a l'ombra controlen una manera determinada de veure i d'interpretar el passat i d'entendre l'esdevenir i la relació amb la divinitat. Aquesta relació amb Déu sempre hi és present, tant si es tracta de forces malèfiques que funcionen com a contrapunt, o bé si és una espiritualitat sempre lligada als primers temps del cristianisme i silenciada pels poders fàctics del catolicisme imperant. Per arribar a aquesta veritat, els protagonistes de gairebé totes les novel·les inicien una investigació que no té res a veure amb la realitat. S'ofereix una imatge enigmàtica i alhora superficial de la recerca, plena de perills i d'aventures, i que es resol sense gaire dificultats, en poc temps i amb una bibliografia mínima, generalment a través de la consulta d'internet (que ha vingut a substituir la biblioteca més erudita), o bé amb llibres que hom té a l'abast a casa. Ens preguntem on són les bases reals de tota investigació: ser metòdic, tenir temps i paciència. Oblidem-nos de la tradicional imatge de rateta de biblioteca per a esdevenir l'Indiana Jones dels llibres.

Al marge dels manuscrits en mans privades, la majoria es custodien en arxius, biblioteques monacals o en cambres secretes vaticanes, espais presentats com a arcans, ombrívols i amenaçadors. Ben lluny, per tant, de la realitat quotidiana.

I els manuscrits, malgrat ser els protagonistes, a partir de la lectura d'aquestes novel·les no podem fer-nos una idea de les seves característiques formals. Ni tan sols els autors més preparats (pensem, per exemple, en el cas de Brenda Rickman Vantrease, autora de *El mestre il·luminador* i bibliotecària) aprofiten els seus coneixements per tal d'oferir una descripció tan fidel com sigui possible del procés de còpia i d'il·luminació i de què és un còdex medieval. Per contra, ens hem trobat amb autèntiques filigranes creatives i esperpèntiques, com ara la que llegim a continuació. Per a Patrick Graham (2008: 34-36) un manuscrit maligne és el següent:

Un estremecimiento de horror sacudió a Yseult: el manuscrito que estaba acariciando en su celda había sido encuadernado primero con piel humana, antes de ser recubierto de cuero por otras manos que, en el transcurso de los siglos, habían intentado ocultar esa abominación. El crimen de los crímenes. La firma de los satánicos [...] Haciendo acopio de los últimos restos de voluntad que le quedaban, la madre Yseult logró apartar su mano de la cubierta del libro. Una ráfaga de aire apagó las velas y la anciana religiosa abrió los ojos con asombro en la oscuridad: unas filigranas rojas que acababan de aparecer en la superficie del libro, unas nervaduras sangrientas surgidas de la tapa, formaban letras fosforescentes. Latín. Las palabras parecían danzar en la superficie del cuero mientras la religiosa se inclinaba para leerlas. Con los labios temblando, las pronunció en voz alta para entenderlas mejor:

EVANGELIO DE SATÁN SOBRE LA HORRIPILANTE DESGRACIA,
De LAS LLAGAS MUERTAS Y DE LOS GRANDES CATACLISMOS.

AQUÍ EMPIEZA EL FIN; AQUÍ ACABA EL PRINCIPIO.

AQUÍ DESCANSA EL SECRETO DEL PODER DE DIOS.

MALDITOS POR EL FUEGO SEAN LOS OJOS QUE SE POSEN EN ÉL.

Un conjuro. No, más bien una advertencia. El último aviso que un encuadernador aterrado había grabado en el cuero para disuadir a los curiosos y a los imprudentes de abrir ese evangelio. Por ese motivo, a falta de la firme decisión de destruirlos, generaciones de manos previsoras habían ejercitado su arte en esa obra de otros tiempos. No para embellecerla, sino para poner de relieve la innombrable encuademación con esa advertencia que solo brillaba en la oscuridad. Después habían sellado las páginas con una cerradura genovesa, un grueso cerrojo cuyo acero brillaba al resplandor rojo del manuscrito.

Armada con su lupa y una vela, Yseult lo examinó más de cerca. Tal como había imaginado, el agujero de la cerradura era un

engaño, ese tipo de mecanismo que solo se abre pasando los dedos por determinados puntos de la caja. Una cerradura táctil. Yseult inspeccionó los rebordes, allí donde había que colocar los dedos para accionar el mecanismo. Sus ojos localizaron, a través de la lente de aumento, las muescas practicadas en el acero. Presionó una de ellas con la punta de una pluma. Clac. Una fina aguja surgida del mecanismo se clavó en el bisel manchado de tinta, una aguja cuya punta acerada había sido untada con una sustancia verdusca: arsénico. Yseult se pasó la manga del hábito por la frente empapada de sudor. Los que habían concebido ese mecanismo estaban dispuestos a matar antes que dejar que manos indignas profanaran los terribles secretos que contenía el manuscrito. Por eso los Ladrones de Almas habían matado a las recoletas del Cervino. Para recuperar su evangelio. El evangelio de Satán.

Yseult volvió a encender las velas. A medida que la luz hacía retroceder las tinieblas de la celda, las misteriosas filigranas rojas se borraron de la superficie del cuero.

Novel·la històrica, sí, però ens preguntem, fins on han d'arribar els límits de la ficció?

GLÒRIA SABATÉ I MARÍN
 LOURDES SORIANO ROBLES
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARSENAL, León (2006), *El espejo de Salomon*, Barcelona, Ediciones Minotauro.
- ASENSI, Matilde (2000), *Iacobus*, Barcelona, Planeta.
- (2001), *El último Catón*, Barcelona, Planeta.
- BROWN, Dan (2003), *El código da Vinci*, Barcelona, Umbriel / Ediciones Urano.
- Eco, Humberto (1983), *El nombre de la rosa*, Barcelona, Lumen.
- FARRÉS, M. Dolors (2008), *El monestir de l'amor secret*, Barcelona, Proa.
- FRATTINI, Eric (2007), *El quinto mandamiento*, Madrid, Espasa-Calpe.
- GIRONELL, Martí (2007), *El pont dels jueus*, Barcelona, Columna Edicions.
- GRAHAM, Patrick (2008), *El evangelio del mal*, Barcelona, Grijalbo.
- JÉGO, Yves & Denis LÉPPÉ (2008), *El quinto evangelio*, Barcelona, Debolsillo.
- HARRIS, Peter (2008), *La serpiente roja*, Barcelona, Debolsillo.
- JASSANS, Miquel S. (2003), *El secret dels pergamins càtars*, Barcelona, Cossetània Edicions.
- JOVEN, Javier (2007), *El castillo de las estrellas*, Barcelona, Roca Editorial.
- LE GOFF, Jacques (1969), *La civilización del occidente medieval*, Barcelona, Editorial Juventud.
- MAUGENEST, Thierry (2006), *Manuscrito ms 4.80*, Barcelona, Grijalbo.

EL LLIBRE MEDIEVAL A LA NOVEL·LA HISTÒRICA ACTUAL

- MOLIST, Jorge (2007), *La reina oculta*, Barcelona, Martínez Roca.
- PÉREZ REVERTE, Arturo (1993)/ *El Club Dumas*, Madrid, Ediciones Alfaguara.
- RICKMAN VANTREASE, Brenda (2005), *El maestro iluminador*, Maeva Ediciones.
- TOSCHES, Nick (2007), *El manuscrito de Dante*, Barcelona, La Factoría de Ideas.
- TRIGO, Xulio R. (2008), *Els secrets de la reina*, Barcelona, Columna Edicions.
- VERGER, Jacques (1999), *Gentes del saber en la Europa de finales de la Edad Media*, Madrid, Editorial Complutense.